

Сердәлі Б.К.

«Стилистика және әдеби редакциялау» пәнін оқытудың әдістемесі

Мақалада әдеби шығарма мәтінін баспасөзде, радио мен телевизияда жариялау үшін қажетті редакциялау тәжірибесінің редактор жұмысында қалай көрініс табатыны «Стилистика және әдеби редакциялау» пәнін оқытудың әдістемесі арқылы әдеби редакциялаудың кәсіптік әдіс-тәсілдері арқылы болашақ журналистерге үйретудің негіздері қарастырылады. Журналистік білім беруде әдеби редакциялау ұғымының теориялық және практикалық пән ретінде қалыптасуының редактор шығармашылығына да қатысы бар. Мақалада баспасөз материалдарына, автор қолжазбаларына, түпнұсқа мәтіндеріне әдеби сипат беріп қана қоймай, тілі мен стилін қалыптастыру үшін үлкен көмек бере алатын әдеби редакциялау пәнінің маңызы айтылады. Шын мәнінде, ақпараттық жаһандану кезеңінде идеялық, ғылыми және әдеби аспектілермен қаруланған редакторға көп міндеттер жүктелетіні, журналист мамандары үшін әдеби редакциялаудың тіл ұстартуда, стиль қалыптастыруда маңызының зор болатыны ақиқат. Сондықтан да, бұл мақалада редакциялау жұмысының редактор үшін де, журналистер үшін де пайдасының бар екені, әсіресе, ақпараттық агенттіктерге материалдар әзірлеу барысында жақсы көмекші бола алатыны жан-жақты сипатталады.

Түйін сөздер: редакциялау, БАҚ, редактор, стилистика, композиция.

Serdali B.K.

Methods of teaching the discipline «Style and literary editing»

The article deals with the methods of teaching the subject «Style and literary editing» as a practical discipline for future journalists, studying professional techniques of the editor in preparing the text of a literary work for publication in print, on radio and television. The article states that the formation of literary editing both an academic and practical discipline in the system of journalism education is associated with the theoretical basis of literary editing. The detailed exposition of the object of editing as a method to enhance the information requirements, efficiency, requirements to them is given in addition to the material. The social meaning of editorial work in the context of globalization is developed as a means to improving its effectiveness, as one component of the profession of journalism and the unity of the ideological, scientific and literary aspects of the editor. Editing features in mass-media condition (newspapers, radio, television) are presented as the specifics of editorial work on text material for news agencies.

Key words: editing, mass-media, editor, style, composition.

Сердали Б.К.

Методика преподавания дисциплины «Стилистика и литературное редактирование»

В статье рассматривается методика преподавания предмета «Стилистика и литературное редактирование» как практическая дисциплина для будущих журналистов, изучающая профессиональные приемы работы редактора в процессе подготовки текста литературного произведения к опубликованию в печати, на радио и телевидении. В статье излагается, что становление литературного редактирования как учебной и практической дисциплины в системе журналистского образования связано с теоретическим базой литературного редактирования. Кроме того, в материале содержится развернутое изложение информации об объекте редактирования, методе требования повышенной информативности, действенности, предъявляемого к нему. Действительно, социальный смысл редакторской работы в условиях глобализации совершенствуется как средство достижения его эффективности, как одна из составляющих профессии журналиста и единство идейного, научного и литературного аспектов работы редактора. Особенности редактирования в условиях СМИ (в газете, на радио, на телевидении) представлены как специфика редакторской работы над текстовым материалом для информационных агентств.

Ключевые слова: редактирование, СМИ, редактор, стилистика, композиция.

**«СТИЛИСТИКА
ЖӘНЕ ӘДЕБИ
РЕДАКЦИЯЛАУ» ПӘНІН
ОҚИТУДЫҢ
ӘДІСТЕМЕСІ**

«Стилистика және әдеби редакциялау» – болашақ журналистерді дайындау бағытындағы ең маңызды практикалық дәрістердің бірі. Бұл тіл, стилистика пәндеріне қатысты курстарды толықтырады. Мақсаты – болашақ газет, баспа, радио және телевизия мамандарына БАҚ-та жариялауға арналған қолжазбаларды талдау және редакциялау әдіс-тәсілдерін үйрету.

Осы мақсатта жұмыс істейтін редактордың міндетіне мыналар енеді: тақырыпқа баға беру, тақырып мазмұнын анықтау, шығарма композициясындағы кемшіліктерді жою арқылы логикалық байланыстарды түзету.

Студент әдеби редактордың кәсіби шеберлігін игере отырып, қазіргі қазақ тілі мен практикалық стилистика негіздеріне ден қояды, тіл мәдениетін қалыптастыруға машықтанады.

Шығармашылықпен айналысып жүрген қайсыбір адамға да, оның ішінде журналистер де бар, өз ойын еркін жеткізіп, жазып отырған мәселесіне байланысты тиісті қорытындылар шығару үшін және ғылыми немесе саяси құжатқа, мақала мен заметкаға, қысқасы, кез келген баспасөз материалына әдеби форма беру үшін редакциялау процесін жақсы білу керек.

Редакциялау терминінің (франц. redaction, лат. redactus – жөнделген, түзетілген) қазіргі қазақ тілінде үш түрлі негізгі маңызы бар:

1) мәтінді редакциялау – әлдебір мәтінді тексеріп, түзету, түпкілікті өңдеу;

2) газетті редакциялау және басып шығару – басылымға басшылық ету;

3) құжаттарды редакциялау – сөз тіркестерінің дұрыс қолданылуын тексеру, ойлары мен тұжырымдарын нақтылау.

Әдеби редакциялау – бұл қолжазбамен және түпнұсқамен жұмыс істейтін шығармашылық процесс. Онда мынадай талаптар басшылыққа алынады:

- тақырыпқа баға беру;
- белгілі бір сала бойынша (ғылыми, техникалық, ар-наулы, т.б.) көзқарасты айқындай отырып, түзетулер мен толықтырулар енгізіп тексеру;
- тақырыбын тауып қою;
- мәтінді әдеби өңдеу.

Әдеби өңдеу – шығармашылық процесс, авторлық шығарманы баспасөзде, радиода, телевизияда жариялауға әзірлеу.

Әдеби өңдеуші – редакциялау барысында шығарманы тақырыбы, мазмұны, фактілі материалды, тілі мен стилі жағынан мұқият тексеріп, мәтінге қажетті түзету-жөндеулер, толықтыру-қысқартулар енгізеді, әдеби стилистикалық тұрғыдан өңдейді, композициялық құрылысын жақсартады.

Редакциялау шартты түрде саяси, ғылыми және әдеби өңдеу түрлеріне бөлінеді.

«Стилистика және әдеби редакциялау» курсының болашақ журналистер үшін алатын орны ерекше. Өйткені қайсыбір шығармашылықпен айналысатын адам болмасын, өзінің жазғанына не өзгенің материалын тексергеніне қарамастан, міндетті түрде әдеби өңдеу процесін игереді.

Бұл курс университеттің журналистика бөлімдерінде оқытылатын жалпы редакциялау теориясы мен тәжірибесі модулінің бір бөлігі болып табылады. Яғни, шығармашылықпен айналысатын студенттерге өз ойын еркін жеткізіп, баспасөз материалдарына, автор қолжазбаларына, түпнұсқа мәтіндеріне әдеби сипат беріп, тілі мен стилін қалыптастыру үшін оқытылады. Баспасөз материалдарының түріне, жанрына лайық оларды танып-білудің принциптерін ескеріп, талдау, бағалау, қорытындылау, содан соң әдеби өңдеп, редакциялау жайы да осы курста үйретіледі.

«Стилистика және әдеби редакциялау» курсы екі бағытта оқытылады. *Теориялық* сабақтарда баспасөз материалдарын әдеби өңдеудің қағидалары мен тұжырымдары, оның лингвистикалық тетелес пәндермен байланысы, қарым-қатынасы үйретілсе, *практикалық* (лабораториялық) сабақтарда студенттер қолжазбаны редакциялау мен рецензиялау тәжірибесіне дағдыланады, газет тігінділерімен танысып, пікір-көзқарастарын білдіреді. Әр студент жеке-жеке атқарған жұмыстары туралы хабарлама жасап, мерзімді басылым беттерінен тапқан мағыналық-логикалық қателерін, өңдеген материалдарын талқыға салады.

Студент сабақтан тыс уақытта өз бетінше даярлана отырып, лекцияда ұсынылған негізгі және қосымша әдебиеттерді конспектілеп, жазба жұмыстарын (бақылау жұмысы, реферат, т.б.) орындайды.

Курстың негізгі мәні әдеби редакциялау ісімен тікелей айналысатын, баспа мен газеттегі қолжазбамен жұмыс істейтін әдеби қызметкердің (әдеби редактордың) қызметіне жан-жақты талдау жасау.

Қолжазбаны баспаға әзірлеу ісіне газетте жауапты хатшы мен әдеби қызметкер (тілші), кітап баспасында бөлім меңгерушісі мен әдеби редактор қатысады. Қолжазба мен түпнұсқаның сапасына ең алдымен, міне, солар жауап береді.

Әдеби қызметкерлер (редакторлар) материалды баспаға әзірлеу барысында алдымен тілге, сосын тақырыбына, ең соңында сюжетіне мән береді. Демек, әдеби өңдеуші материалды тек сыдыртып оқып шықпай, автордың айтпағы не, тақырып толық ашылған ба, келтірілген айғақ-деректер дәлелді ме, пайымдары қисынды ма, міне, соларды да егжей-тегжейлі шұқшия тексереді.

Кейде өткір тақырыпта жазылған дүние дұрыс өңделмей, оқырман жүрегіне жетпей жатады. Керісінше, оқырман қажет етпейтін тақырыпты әп-әдемі өңдеп, ұсынатынымыз бар. Редакциялау процесіне тікелей жауапты әдеби қызметкер, міне, осы тұста шеберлік танытуы тиіс. Заман ағымымен ілесіп отырғаны жөн.

Ол кемшілік іздеуі керек, сол кемшілікті түзетуге жәрдемдесуі тиіс.

Жалпы, редакторлық қызмет сонау бағзы замандардан бастау алады. Біз қазақ баспасөзінің тарихынан Мұхамеджан Сералин, Елеусін Бұйрин, Нығмет Нұрмақов, Бейімбет Майлин, Сұлтанбек Қожанов, Ахмет Байтұрсынов сияқты тамаша редакторларды жақсы білеміз. Кейінгі редакторлар арасында С. Бердіқұловтың, К. Смайыловтың, Ш. Мұртазаның, К. Қазыбаевтың, М. Әлімбаевтың, С. Абдрахмановтың, Ж. Қорғасбектің, Н. Жүсіптің, Ш. Паттевтің, С. Парманқұловтың есімдері ауызға түседі.

Әдеби қызметкердің жұмысына баға беру үшін сол іске тікелей қатысы бар редактордың қызметіне де бір-екі пікір білдіре кеткенді жөн көрдік.

Редактор – (франц. жөндеуші) газет-журналда, баспада, радиохабар мен телевизияда мәтінді әдеби тілдің стильдік нормаларына түсіріп өңдеуші, оны басылымның (хабардың) мақсаты мен сипатына, сондай-ақ саяси бағытына сай етіп жөндеуші әдеби қызметкер немесе журналист. Ол өзіне жүктелген газет-журналдың, кітаптың (хабардың) саяси-идеялық және көркемдік мазмұнына, тілі мен стиліне, сондай-ақ техникалық безендірілуіне жауап береді. Мерзімді баспасөзде редактор, ал баспаларда, радиохабар мен телевизияда жауапты немесе бас редактор басылымды (хабарды) әзірлеуге басшылық етеді, оның мазмұн-сапасына, саяси-идеялық бағытына жауап береді және барлық ұйымдастырушылық-әкімшілік мәселелерді шешеді. Түйіндеп айтқанда, редактор – редакциялаумен кәсіби тұрғыда айналысатын

әдеби қызметкер. Әрине, журналистикада редакциялау композициясына көзқарас мүлде басқаша [16, 157]. Сол себепті редактордың жұмыс стилі де басқа қырынан өрбиді.

Мұнымен қатар биресми басылымдарға толықтай жауап беретін жетекші (жауапты – белгілі бір бөлігіне ғана жауап беретін, техникалық, көркемдік) редактор, әдеби өңдеу ісімен айналысатын әдеби редактор, ғылыми басылымдарда ғылыми редактор, арнаулы редактор (арнаулы тапсырмамен редакциялау жұмысын атқаратын), титульды редактор (ең жауапты адам, аты-жөні пердебетте тұрады, негізінен автормен жұмыс істейді) болады.

Редактор – баспасөз орындарына авторлар қауымынан түсетін қолжазбаны қабылдап, редакциялап шығаратын, оны жарыққа шығаруды басқаратын жетекші, басшы, шығармалық қаламгер. Газет пен журналда оны бас редактор деп атайды. Кітап баспасында редактордың атқаратын жұмысы сәл басқарақ болады. Мұнда қолжазбаны автордан тікелей қабылдап, танысып көріп, онымен нақты редакциялық жұмысты жүргізетін редактор бар. Қысқасы редактор – баспасөз бен баспадағы негізгі тұлға, шығармашылық күш. Ол авторға дәйекті көмек көрсетіп, автор шығармасының жоспарымен мұқият танысып, оның иесіне өз идеясын өрістете түсуге және соны мазмұнды, дәйекті жүзеге асыруға қаламгерлік қол ұшын береді. Редактор, былайша айтқанда, автор мен оқырман арасындағы байланысқа дәнекерші.

Редактор кез-келген саяси, шаруашылық, идеологиялық мәселелерден хабардар болуы тиіс. Қайсы бір әділетсіздік пен жауапсыздыққа, екіжүзділік пен жағымпаздыққа қарсы ымырасыз күрес жүргізе алатын жан болуы керек.

Сол сияқты баспасөзде редактормен қабат қызмет атқаратын әдеби қызметкер де қайсыбір саладан болмасын (ғылым, техника, мәдениет, спорт, т.б.) жақсы хабардар болғаны жөн. Ол газет және баспа ісін терең меңгеріп, қолжазбаны газетке немесе баспаға әзірлеуде сауаттылық таныта алады. Сонымен қабат әдеби қызметкер қазіргі полиграфиялық техника мен технологияны, газет экономикасын, жарнама ісін, баспа өндірісін жақсы білуі тиіс. Тек сонда ғана ол барлық баспалық-редакциялық проблемаларды шешіп, баспаға әзірленіп жатқан газеттің немесе кітаптың сапалы болып шығуына жәрдемдесе алады.

Әдеби қызметкер (редактор) мұнымен қатар өте мәдениетті, сауатты, әдебиет пен әдеби тілді жетік меңгерген адам болуы тиіс. Автордың

жазған шығармасын қалың оқырманға жатық тілде жеткізіп, материалды түрлі жанрда қызықты етіп әзірлеу де сол әдеби қызметкердің лексикалық-стилистикалық құралдарды жетік пайдалана алатын біліктілігіне байланысты. Редактор үшін тіл білу – басты қасиет [2, 22].

Әдеби қызметкер (редактор) авторға қолжазбасын жарыққа шығаруға шығармашылық көмек көрсеткенде мақала жазып беруге міндетті емес. Ол тек қолтуманың идеялық-саяси, мазмұнды-тәрбиелік сапасын, тіл-стильдік мінін, жұмыстың құрылымын және басқа да қырларын жетілдіруші, ретке келтіруші. Демек редактор авторлармен, авторлық ұжымдармен жұмыс істемейінше бар еңбегі заяға кетеді деген сөз.

Газетте әдеби қызметкердің орны бөлек. Ол материалды іріктеп алып, әдеби өңдейді, автормен бірлесе жұмыс істейді. Ал журналдағы әдеби редактор жоспар құрудан бастап журналды әзірлеп шығаруға дейінгі барлық процеске қатысады.

Сонымен, редакциялау дегеніміз – газетті немесе кітапты әзірлеп, басып шығаруға дейінгі атқарылатын сан-қилы шығармашылық процесс екен.

Редактор қолжазбаға баға бере отырып үнемі шығарма композициясына мән беруді жөн көреді. Шығармада тым әсірелеу бар ма, сөйлемдері шұбалаңқы емес пе, қайталаулар кездеспей ме, материал тақырыбы ашылған ба, ептеп қысқарту жүргізу қажет емес пе, бәрі-бәрі екшеуден өтеді. Әсіресе қолтуманың тілі мен стиліне баса мән беріледі. Әдеби тілде жатық жазылған мақала көп жағдайда редакциялауды қажет етпейді.

Қолжазбамен жұмыс істеп болған соң әдеби қызметкер (редактор) автордың кемшіліктерін айтып, не істеу керек екенін ескертіп, қысқа рецензия не қорытынды жазады.

Автор айтылған кемшіліктерді түгелдей жойғаннан кейін редакциялау процесінің негізгі кезеңі, яғни шығарма формасымен жұмыс істеу кезеңі басталады.

Әдетте алғашқы оқығанда мәтінге түзету енгізілмейді. Тек қара қаламмен шет жағына қажетті белгілер соғылады. Онда лексикалық-стилистикалық, логикалық-мағыналық қателер ғана назарға алынады. Екінші қайтара оқығанда композициясына мән беріп, логикалық қателері түзетіле бастайды. Содан соң тұтастай әдеби өңдеу жүргізіледі. Редактор шығарма тақырыбына (зоголовок) айрықша мән береді. Оның мақала мазмұнына сай келуін қадағалайды.

Редакциялау процесі көп жағдайда әдеби редактордың жеке тәжірибесіне де байланысты өр-

биді. Яғни, қолжазбаны редакциялаудың әлдебір қатып қалған қағидасы жоқ.

Мәтінді әдеби редакциялап шығу үшін әдеби тілді, оның емлесін, лексикасын, стилистикасын жақсы білу жеткіліксіз, қолжазбамен жұмыс істеуде қалыптасқан әдіс-тәсілдер мен іс-тәжірибелік дағдылар қажет. «Стилистика және әдеби редакциялау» курсының пәні, міне, сол әдістемені зерттеуді мақсат етеді.

Сонымен, курстың негізгі міндеті не? Міндет – болашақ журналистердің баспасөз материалдарын әзірлеуде белгілі бір ой-тұжырымының қалыптасуына, дүниетанымдық қабілетінің артуына әрі композициялық шешім табуына, сол арқылы лексикалық-стилистикалық сауатын ашып, жазу машығының қалып алуына жәрдемдесу.

Жоғарыда айтқанымыздай, лекциялық материалдар негізінде практикалық дәрістер ұымдастырылады. Мәтінді редакциялау шығармашылық жұмыс болғандықтан, бұлардың дені студенттермен жеке-жеке жұмыс жүргізу арқылы көрініс табады. Алдымен бірнеше вариантта үй тапсырмасы беріледі. Түзету үшін 2-3 мәтін іріктеліп алынады. Студент өз қалауынша әлгі

мәтіндердің бірін таңдайды. Оның тақырыбына, тілі мен стиліне, логикалық және мағыналық қателеріне мән береді. Кейде практикалық дәрістің авторедакциялау түрін де пайдалануға болады. Осылайша практикалық және лабораториялық сабақтардың нәтижесінде оқу газеттері шығарылады. Радио мен теле-редакциялауға да ептеп көңіл бөлінеді.

Жалпы теориялық дәрістерде редакциялау процесінің, оны газет редакциялары мен кітап баспаларында ұйымдастырудың маңызды шарттары қарастырылады. Редактор еңбегінің ерекшеліктері сөз болады.

Сондай-ақ, мәтінді редакциялау әдістемесінің мәселелері де (түзету, логикалық және мағыналық қателерді анықтау, шығарма композициясымен жұмыс, тақырып таңдау, фактілі материалмен жұмыс, т.б.) кеңінен қозғалады.

Мәтінді әдеби өңдеуді үйрету – өте күрделі, көп тер төгуді қажет ететін жауапты іс. Сондықтан да әдеби редакциялаудың кейбір мәселелерін тереңдетіп, жеке-жеке қарастыру үшін «БАҚ тілі мен стилі», «Баспасөз тілі», «Журналистің сөйлеу мәдениеті» сияқты арнаулы курстар да оқытылады.

Әдебиеттер

- 1 Мухамадиева Л.И. Теория и методика редактирования. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 228 с.
- 2 Добросклонская Т.Г. Язык средств массовой информации. – М.: КДУ, 2008. – 116 с.

References

- 1 Muhamadieva L.I. Teorya i metodika redaktirovaniya. – Almaty: Qazaq universiteti, 2007. – 228 s.
- 2 Dobrosklonskaya T.G. Yazyk sredstv massovoi informatsii. – M.: KDU, 2008. – 116 s.